

ГОСПОДАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ МЕШКАНЦІВ СТАРОЇ САМАРІ

Стаття присвячена ключовим галузям господарства Старої Самарі, зокрема рибальству, скотарству, землеробству, ремеслу та торгівлі.

Ключові слова: Стара Самарь, господарство, запорозькі козаки, сільське господарство, ремесло, торгівля.

Статья посвящена ключевым отраслям хозяйства Старой Самари, в том числе рыбному промыслу, скотоводству, земледелию, ремеслу и торговле

Ключевые слова: Старая Самарь, хозяйство, запорожские казаки, сельское хозяйство, ремесло, торговля.

This article is about important branch of economy in Stara Samar, specifically fishing industry, cattle-breeding, agriculture, handicraft and trade

Key words: Stara Samar, economy, Zaporozian Cossacks, rural economy, handicraft, trade.

Вивчення господарських занять людей, які мешкали у Посамар'ї в козацьку добу, має доволі довгу історію. Характеризуючи запорожців загалом, до цих сюжетів зверталися ще А. Скальковський [33] та Д. Яворницький [48]. Згодом, вже у радянський час, певні аспекти господарської історії Посамар'я знайшли висвітлення в роботах М. Слабченка [34] та В. Голобуцького [10]. Особливо інтенсивно ця проблематика вивчається в останні роки. Такі дослідження проводяться як в контексті більш широких тем, що стосуються Вольностей загалом [30], так і безпосередньо відносно Старої Самарі [7;32]. Стосовно останнього особливо варто назвати роботи археологів Дніпропетровського національного університету [8; 20; 21; 22; 23; 25; 41; 42; 43; 45].

Загалом же проблема господарського життя Старої Самарі є досить цікавим дослідницьким сюжетом, оскільки саме поселення є великою мірою унікальним. З одного боку, воно знаходилося в межах запорозьких Вольностей, однак тривалий час було місцем перебування російських військових відділів і не належало до січової юрисдикції. Гіпотетично, така особливість мала накласти відбиток на господарське життя поселення. Також вивчення локальної пам'ятки дозволяє чіткіше окреслити різноманітні аспекти господарського життя, тим більше, що стосовно Старої Самарі у розпорядженні дослідника є як писемні, так і археологічні джерела.

Як і загалом на території Вольностей, у Старій Самарі у XVI-XVII ст. був дуже розвинутим рибний промисел. Про наявність тут у 1580-х рр. кількасот козаків, які виловлюють рибу на продаж, повідомляє Б. Папроцький [27, с. 15]. Рибу ловили різними способами: на міліні – звичайними волоками, на глибині – волоками з човнів-дубів. Використовували також стаціонарний невід, сітка

якого могла сягати кількасот метрів. На мілинах ставили в'ятері, плетені з лози. В багатих на рибу місцях засновували «сапетні заводи», де здобич сушили, солили, в'ялили, варили жир. Попри зменшення питомої ваги рибного промислу в Самарській паланці наприкінці існування Січі, він залишався привабливим для козаків. Коменданти Старосамарського ретраншементу час від часу намагалися обмежити ці рибні промисли, що викликало негайну реакцію Коша [36, арк. 31].

Велика кількість знайдених при археологічних розкопках Старої Самарі залишок луски, риб'ячих кісток, блешен, риболовних гачків підтверджують, що загальні характеристики рибальства у Посамар'ї цілком можуть бути застосовані до Самарі-Богородичного-Старої Самарі [42, с. 103-108]. Для прикладу наведемо досліджений археологами ДНУ у 2005 р. господарський комплекс, пов'язаний із рибальством. На невеликій ділянці виявлені залізні скоби, важки від сіток, рибальські гачки, риб'яча луска. Поруч знаходився курінь рибалки з відкритим вогнищем. Тут же, в ямі-смітнику, знайдено рештки глечика, в якому розігрівали смолу для лагодження човнів [8, с. 52]. Населення та гарнізон Старосамарського ретраншементу займалися рибальством не тільки влітку, а й у зимовий час [12, арк. 2]. Про важливість риболовлі для старосамарців у 1740-50-х рр. свідчать реєстри кривд, завданих запорожцями, де часто згадуються мережі, сітки та в'ятері [2, с. 80-82].

Вигідним заняттям для місцевого населення було бджолярство. І якщо для початкового етапу освоєння Посамар'я характерне бортництво, то у XVIII ст. переважно вже спостерігаємо пасіки. Про вулики в Богородичному маємо документальні згадки в 1692 р. [48, с. 119], влітку 1751 р. бджолярством займався старосамарський городовий отаман Н. Четверник [17, арк. 21], а в 1752 р. неподалік Старої Самарі згадується «Зозова пасіка» [2, с. 40]. З-поміж претензій старосамарців до запорожців за 1744-1753 рр. неодноразово згадуються забрані вулики. Зокрема, постраждали Н. Четверик та сотник М. Зуб, причому в одному випадку у сотника січовики розбили 30 пустих вуликів [2, с. 80, 82]. Як предмет купівлі-продажу богородицьких мешканців пасіка, яка розташовувалася на Протовчі, згадується у 1700 р. [17, арк. 275].

Навколо Старої Самарі було чимало козацьких зимівників. Особливо інтенсивно засновувалися вони починаючи з середини XVIII. Основна вимога до нових зимівчан – не заважати старим. За рахунок таких вимог дізнаємося, що в гирлі Самари був зимівник Нестора Пишного [3, с. 750; 30, с. 82]. Опис запорозьких зимівників згадує тут також оселю Пилипа Земляного [4, с. 274]. У 1757 р. неподалік містечка зимівником жив козак Крилівського куреня Василь Цапенко [11, арк. 2зв.]. Загалом же зимівники січовиків були як вище, так і нижче Старої Самарі [35, арк. 66]. Крім козаків, неподалік Богородичного мешкали і посполиті – піддані Війська. Так, в середині 1750-х рр. біля гирла Самари розташовувалося господарство Семена Дерикорчми, у 1767 р. на Кільчені – самарчицького мешканця Наума Крамаря [39, арк. 1зв.]. Мешканці Старої Самарі, які не належали до січовиків, також намагалися засновувати хутори, перш за все, по Кільчені, що викликало незадоволення запорожців [1, с. 374].

Першою ланкою розвитку інтенсивного господарства було скотарство. Це пояснюється доволі просто – за мінімальних витрат воно може дати сталий прибуток. Згадаймо, що і велика рогата худоба, і коні переважно випасаються в полі і вимагають мінімального догляду. Коні і воли – надзвичайно частий об'єкт зазіхання злодіїв, їх постійно викрадають і продають у Старій Самарі та її околицях. Коси, ягнята, воли та коні постійно фігурують у претензіях старосамарців до запорожців [2, с. 80-83].

Проте не тільки коней та волів мали люди. Крім них, у хуторі одного з старосамарських мешканців згадуються кабани, корови, кози, гуси, качки та кури [1, с. 374, 383]. Дані про овець як здобич, яку брали запорожці під час штурму Богородичного у 1692 р., свідчать про розвиток цієї галузі скотарства у пониззі Самари [49, с. 119].

Перехід від скотарського до змішаного землеробсько-скотарського господарювання активно відбувався у другій половині XVIII ст. і засвідчений навіть нарративними джерелами [30, с. 179, 193]. Для обслуговування хліборобства, очевидно, потрібні млини. Мешканці Богородичного будували млини на Самарі, що викликало невдоволення січовиків [47, с. 928]. Крім значної кількості водяних млинів по Дніпру, де старосамарці могли молоти збіжжя, згадуються і млини на Кільчені, які належали безпосередньо мешканцям цього поселення [1, с. 373].

Говорячи про ремесло у Старій Самарі, зазначимо специфіку цього поселення. З одного боку, воно розташовувалося на території Вольностей і тому загальні характеристики розвитку ремесла на запорозьких землях можуть бути застосовані до нього. З іншого боку, від часу спорудження Богородицької фортеці тут перебували досить значні контингенти російських військ, які вимагали ремісничого обслуговування.

На всій території Вольностей поширеними були професії шевців, кравців, ковалів, колісників, гончарів, теслярів, кожум'як, стельмахів, бондарів. Плани російського уряду щодо заснування міста Богородичного передбачали проживання тут ремісників, іноді документи дають як прямі, так і опосередковані вказівки на їх професійні заняття. Про наявність у Богородичному відповідних майстрів свідчить розміщення тут замовлення на виготовлення 6 пар гарматних коліс у 1693 р. [48, с. 136].

Вже від початку побудови Богородицької фортеці сюди переселилися з Гетьманщини корабельні майстри та, очевидно, кваліфіковані теслі на чолі з Мартином Виноградним. Питання про реальне будівництво кораблів у Богородичному залишається відкритим [7, с. 104].

Під час функціонування Старосамарської сотні у документах фігурують прізвища, пов'язані з професійними заняттями мешканців. Найчастіше бачимо прізвище Швець. З-поміж інших вкажемо на наявність таких фахівців як ткачі, слюсарі, колісники, кушніри, дігтярі, різники, бондарі, солодовники, пивовари, олійники, рибалки, ковалі. Зустрічається навіть прізвище Богомаз, хоча навряд чи кількість замовлень дозволяла такому вузькому фахівцю жити тільки з написання ікон [17, арк. 274зв., 368-369; 2, с. 333-337, 379-380].

На території Богородичного – Старої Самарі археологи знайшли такі інструменти як струг, бочарку, шпатель, тесло, полотно від лучкової пилки, пробійник [20, с. 80-104], долото [25, с. 49]. На хуторах старосамарських мешканців у середині XVIII ст. нормальними були такі інструменти як свердла чи рубанки [1, с. 383].

Апріорі висловлена теза про активний розвиток ковальської справи знаходить підтвердження у величезній кількості металевих виробів – різноманітних цвяхів, підков, скоб, лопат тощо [20, с. 75-104]. Очевидно, частина цих предметів була завезена, проте частина – вироблена на місці. Неподалік від Самарських воріт фортеці археологами досліджено приміщення кузні [44, с. 35-37].

Документи іноді називають професії безпосередньо. Наприклад, у Старому Кодаку і Половиці в 1770-х рр. мешкало близько 40 лоцманів, здатних проводити кораблі через пороги [6, с. 35]. Їх послуги викрпистовували для проведення кораблів зі Старої Самарі вниз Дніпром. У липні 1770 р. кодацький полковник С. Блакитний відрядив 2 лоцманів у розпорядження прапорщика Вербіна, який відповідав за переправлення до Новосіченського ретраншементу байдаків. Цікаво, що місяцем пізніше Кіш відповів відмовою на прохання виділити майору Колюбакіну 30 лоцманів для переправлення лісу зі Старої Самарі в пониззя Дніпра [14, арк. 13-14, 16, 18-19]. Можна припустити, що така відмова пов'язана не стільки з відсутністю необхідних спеціалістів, як про це писали січовики, скільки з небажанням Коша підтримувати будівництво Дніпровської лінії на своїх землях.

У Богородичному-Старій Самарі існували шпиталь і аптека для обслуговування потреб залоги та війська загалом. Відповідно, можна констатувати наявність кваліфікованого персоналу – лікарів, санітарів, аптекарів. Про їх діяльність свідчать численні знахідки аптекарських гирь та терезів, скляних фрагментів аптечного посуду, ланцетів, дренажних зондів тощо [21, с. 66-72; 41, с. 91-97; 7, с. 137].

Величезне значення для розвитку регіону мала торгівля. За знахідками монет простежується діяльність перевозу через Самару в районі сучасного с. Шевченкового вже у XIV ст. – тут знайдено чимало ординських монет та рідкісних грошей чекану київського князя Володимира Ольгердовича. Торгівля за часів Великого князівства Литовського і Речі Посполитої велася тут дуже жваво – археологами виявлені як татарські монети, так і західноєвропейські товарні пломби XVI ст. і так само європейські (польські, шведські, пруські) монети XVI-XVII ст. [18, с. 34; 22, с. 25-30]. Міжнародний характер цієї торгівлі не викликає сумнівів у дослідників [23].

Втративши своє значення після зруйнування Богородичного у зв'язку із обмежувальною політикою російського уряду стосовно контактів Гетьманщини і Запорожжя, старосамарський перевіз відновлюється вже протягом російсько-турецької війни 1735-1739 рр., що й не дивно з огляду на великі потреби армії. З 1736 р. він утримувався ландміліцьким гарнізоном старосамарського ретраншементу, а з 1743 р. потрапив на відкуп до старосамарських мешканців

С. Тендітника, І. Довбиша і Н. Донця за 80 крб. на рік. Такий дозвіл дав київський генерал-губернатор Леонтьєв, що викликало протидію січовиків. Вони ще могли змиритися із функціонуванням перевозу для обслуговування війська, але потоку купців, які не приносили прибутку до скарбниці Коша, терпіти не можна було.

Січовики діяли за кількома напрямками. Самарський полковник Головка організував переправу через Самару в районі Пустельно-Миколаївського монастиря. Рішення генерал-губернатора було опротестовано перед імператрицею, до того ж запорожці зробили все, аби ускладнити життя відкупників. Урешті старосамарський перевіз збанкрутував, причому останньою краплею став наїзд у 1744 р. запорожця Михайла Безпалого, сина Н. Донця (який виявився двоюродним братом) на хутори батька. Права сина допомагали захищати козаки Самарської паланки. Відтак Н. Донець став неплатоспроможним, а ще один відкупник – І. Довбиш втік із частиною грошей [2, с. 781; 48, с. 42; 1, с. 383]. Фінальним акордом стала грамота імператриці Єлизавети Петрівни, де було прописано закриття старосамарського перевозу [2, с. 187].

Далі перевіз відновив свою діяльність вже під егідою Січі. Документи дозволяють говорити про функціонування біля фортеці як мосту, так і паромної переправи. Скоріше всього, міст працював у літню пору, тоді як паром – весь час, коли на Самарі не було криги. Старосамарський перевіз перебував у віданні шафаря Кодацького перевозу, але частіше ним опікувався підлеглий шафаря – писар [38, арк. 1, 3-3зв., 45, 49, 50-52]. Після ліквідації Січі перевіз перейшов під урядовий контроль і продовжував функціонувати [29, с. 250].

Збори сум на військовий скарб за 1763 рік із Самарського мосту здійснював Матвій Івановича Сьомак, козак Незамаївського куреня. Цілком можливо, що його діяльність протягом 1761-1763 рр. також якоюсь мірою була пов'язана із Старосамарським перевозом, адже його атестат говорить: «Зъ 1761 въ Самарѣ и на Кодацкомъ перевозѣ и Самарскомъ мосту въ зборѣ войсковой сумми 1763 годовъ былъ» [5, с. 603].

Достатньо великі проблеми у торгівлі запорожці мали з росіянами. Йдеться про спроби командирів ландміліцьких команд збирати кошти із закордонних купців і січовиків, які їхали з товаром повз Кодацький редут або Старосамарський ретраншемент. Незаконність таких претензій цілком дозволяла протидіяти їм [2, с. 13].

Різноманітними були продукти експорту й імпорту Вольностей. Січ вивозила рибу, сіль, хутро, коней, велику рогату худоба. Ввозили переважно борошно, пшоно, горілку, сало, риболовне начиння, мед, тютюн, канати, різні види тканин, готовий одяг, зброю [46, с. 9]. Одним із найпопулярніших продуктів торгівлі була горілка. Є свідчення про те, що у Старій Самарі здійснювалася торгівля сіллю [1, с. 383].

Важко сказати, наскільки часто до Богородичного-Старої Самарі для торгу привозили предмети розкоші. Проте такі товари могли ставати предметом купівлі-продажу між мешканцями міста. Наприклад, в одній з обгородок 1706 р., головним предметом якої була нерухомість у Богородичному (два подвір'я та

комори), фігурують також намисто з перлів, срібний кубок, пара ножів у срібних піхвах, золочений пас, шовкові плахти [17, арк. 274зв.].

Цікаво, що торгівля не припинялася і під час війни, хоча вже вимагала суттєвішого захисту. Тому едісанських татар, тепер вже союзних Росії, які приїхали 1771 р. до Старої Самарі по хліб, охороняли 25 козаків [10, с. 200, 219].

Розвинена торгівля вимагає відповідної інфраструктури. Заможні козаки і посполиті володіли заїжджими дворами, шинками, льодовнями [10, с. 505]. Шинок на території м. Самарь, який є найстарішим на теренах сучасного Дніпропетровська, досліджено поруч із перевозом. Під час археологічних розкопок тут на невеликій ділянці виявлено велику кількість монет дрібних номіналів, їх фрагментів та битого гутного скла: переважно чарок, кухлів і кварт. Поруч із шинком розташовувався льох або льодовня. Цей шинок впевнено датується першою половиною – серединою XVII ст. за нумізматичними знахідками. Привертає увагу половина срібної копійки часів царя Михайла Федоровича. Річ у тому, що інша половина цієї ж монети знайдена за кількост метрів. Надзвичайно промовистою є знахідка у дворі шинка ще однієї монети: приблизно чверть її обрізана, край заточений, а на корпусі прошліфовані виїмки під пальці. Очевидно, маємо справу зі злочинським інструментом для зрізання гаманців [22, с. 30-32].

Цей шинок не занепав, а загинув від вогню. Виходячи з того, що наймолодша монета у його культурному шарі – російська копійка Федора Олексійовича (1676-1682), то пожежу варто віднести до часу будівництва фортеці у 1688 р. або трохи раніше [43, с. 404].

Право вільно шинкувати для мешканців Богородичного було обумовлено царським указом про поселення тут 1 000 родин з Гетьманщини. При цьому пивом та медом шинкувати можна було без оподаткування, а з діжки вина шинкар мав сплатити 1 єфимок дрібними срібними грошима або чехами. Броварський промисел не припинявся у Старій Самарі й у середині XVIII ст. Справа ця була явно прибутковою – сотник М. Зуб скористався першою-ліпшою можливістю, щоби привласнити чужу броварню собі [1, с. 384-385]. Наступний сотник, І. Березан, володів винокурнею та солодовнею [26, арк. 208зв.].

Господар шинка сплачував податки до військового скарбу. В 1768 р. зі звичайного шинка збирали 2 крб. 50 коп., з шинка із льохом та льодовнею – 5 крб. У 1770 р. у другому випадку сума зменшилася до 4 крб. 50 коп. У 1765 р. у Богородичному діяв шинок місцевого мешканця Павла Кравченка. У серпні 1771 р. військовий довбиш Яків Соколовський збирав гроші за шинкування. Згідно з цими документами у Старій Самарі функціонували 13 шинків, причому у двох з них господарювали шинкарки – Катря Байрачка та Явдоха Сіковка. Найбільшим був шинок Панаса Миколенка, який єдиний з власників таких закладів у містечку сплатив 5 крб. податку. Загалом за шинкування у Богородичному цього року Кіш отримав 39 крб. 50 коп. [31, арк. 27зв.]. У 1773 р. у Старій Самарі було три таких заклади – Нестора Латишенка, Савка

Мигайченка та Данила Батрака, які разом сплатили до січового скарбу 7 крб. 50 коп. [13, арк. 7; 31, арк. 52].

Певним доповненням до старосамарських, очевидно, були шинки Одимківки, яка обслуговувала перевіз із правого берега Самари. Документи кілька разів згадують тут відповідні заклади. У 1765 р. тут діяв шинок Остапа Рябошапки [13, арк. 57зв.], у 1767 р. шинкуванням у найнятому будинку займався козак Сергіївського куреня Іван Лях [39, арк. 20]. Для забезпечення діяльності таких «центрів відпочинку» у період Нової Січі горілку у великих обсягах ввозили з Гетьманщини. Наприклад, у 1745 р. заможний старосамарський купець віз понад 7 куф горілки [1, с. 373].

Важливим елементом організації торгівлі були ярмарки та базари. Про те, що торгівля мала стати важливим елементом прибутків новозбудованої Богородицької фортеці, свідчить царський указ, що побачив світ у листопаді 1688 р. [50, с. 114-115]. Стосовно ярмарків Стара Самарь програвала сусіднім поселенням. Наприклад, у Новому Кодаку проводилося три ярмарки на рік – 15 серпня, 26 вересня та в грудні [40, с. 35]. У той же час за відомістю середини XVIII ст., у якій перераховувалися всі ярмарки Гетьманщини, про Стару Самарь сказано: «торгов и ярмонков не бивает» [16, с. 288].

Щоденна торгівля кипіла на базарі. Базар мав свого старшого - отамана, який стежив за порядком і чесністю торгівлі. Звичайно, не маючи бухгалтерських документів, ми не можемо визначити грошові обороти старосамарського базару, але порівняти кількість стаціонарних точок із сусідніми населеними пунктами документи дозволяють. Збереглися дані останніх часів існування Січі про кількість торговельних лавок. З 1771 по 1773 рр. в Новому Кодаку їх налічувалося від 30 до 40, у Старому – від 11 до 18, в Старій Самарі – 3.

Важливу роль у житті Старої Самарі відігравали склади харчових припасів та військового спорядження. Одразу після побудови Богородицької фортеці сюди спрямували з Києва 61 струг із 10 000 четвертей житнього борошна, а з Севська – 26 тисяч четвертей сухарів. Для прийому та зберігання продовольства у фортеці збудували спочатку «сарай плетневые, крыты камышем», а згодом «...онбары крыты лубьем и дранью накрепко». Спочатку збереженням харчових запасів відав підполковник Григорій Янковський, згодом його обов'язки перебрав підполковник московських стрільців Іван Лешуков [50, с. 118-119, 122, 128]. Російські військові склади використовували також гетьманці – після виправи 1689 р. І. Мазепа залишив тут запаси пороху, ядер та свинцю [50, с. 340].

Становище не змінилося і за часів Нової Січі – Старосамарський ретраншемент ще з часів російсько-турецької війни 1735-1739 рр. відігравав роль провіантського та речового складу для армії. Саме з речових складів Старої Самарі отримували запорожці залізо для відновлення будівель Січі після пожежі в 1758 р. [37, арк. 1-2]. У 1760-х роках з магазинів Старої Самарі видавали провіант для Січі. Наприклад, у лютому 1765 р. шафар Кодацького перевозу повідомляв про отримання тут круп. Проте достатньої їх кількості в Богородичному не було, і запорожці просили про видачу решти з

новосіченських магазинів [28, с. 148]. Під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр. зі старосамарських магазинів постачалися харчі для військ, зокрема для запорозьких команд, які прикривали кордони від татарських нападів [15, арк. 7зв, 10].

Стара Самарь виступає в документах як річковий порт. Вже одразу після побудови, в серпні 1688 р. вона прийняла струги зі збіжжям, які привів з Києва майор І. Личковський [50, с. 164]. Гетьман І. Мазепа саме звідси пропонував запорожцям забрати кораблі для виправ проти турок у 1691 року [49, с. 93]. Цей порт переважно обслуговував потреби залоги та складів Богородичного – Старої Самарі. Цікаво, що плануючи озброєння фортеці, російський уряд передбачив наявність кніпелів – артилерійських снарядів, призначених для боротьби з вітрильною оснасткою кораблів. У серпні 1692 р., під час штурму військами Петра Іваненка Богородицької фортеці, залога використовувала такі снаряди [45, с. 44]. Прямо про наявність пристані неподалік (40 саженив) від самарських воріт говорить документ 1707 р. [9].

Стара Самарь згадується як останній пункт річкової подорожі інженера І. Путімцева, який звідси суходолом вирушив на р. Московка, щоб приступити до проектування т. зв. Нової Дніпровської укріпленої лінії [19, с. 8, 10]. Проте річкова подорож вниз Дніпром через пороги була можливою для кораблів, які стояли в Старій Самарі. Так, наприклад, під час російсько-турецької війни 1768-1774 р. переганяли з Самарі байдаки до Новосіченського ретраншементу, для чого Кіш шукав лоцманів [14, арк. 9-9зв., 11, 13].

Старосамарські мешканці, очевидно, надавали транспортні послуги. Про їх прибутковість свідчить сума у 414 рублів, які компенсувала державна скарбниця запорожцям у 1765 р. за перевезення хлібного жалування на Січ. Проте на вимогу київського генерал-губернатора надалі кошовий мав оголошувати тендер на перевезення припасів. Очевидно, що мешканці Старої Самарі об'єктивно мали конкурентні переваги [28, с. 148-149]. Транспортні підряди були актуальними і під час війни – у травні 1771 р. російське військово командування виділило гроші (по 50 копійок на лантух) для оплати перевезення провіанту зі складів Старосамарського ретраншементу на Січ [24, арк. 40].

Також у документах зустрічаються свідчення про досить серйозний чумацький промисел. Наприклад, влітку 1756 р. старосамарський сотник І. Березань готував для поїздки до Криму по сіль валку з 86 волів. Навіть якщо припустити, що тільки він споряджував таку валку, то і в такому випадку це означало долучення до цієї справи досить великої кількості найманих працівників [2, с. 272].

Отже, поштовхом до появи Самарі стали зручні шляхи та перевіз. Відповідно, з самого початку існування тут сталого поселення торгівля та її обслуговування грали надзвичайно важливу роль. Загалом же характеристики господарського розвитку цього поселення мало в чому відрізняються від характеристик запорозьких слобід, які були важливими торговельними центрами. Особливістю Старої Самарі була наявність тут російського гарнізону, значного за чисельністю наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

Відповідно, попит на різноманітні товари та послуги у цьому поселенні суттєво перевищував відповідні показники в запорозьких слободах. Потреби війська стимулювали також розвиток ремесла. Наявність тут перевозу та військових складів перетворювало Стару Самарь на важливий комунікативний центр. Вагомим негативним чинником для господарства Старої Самарі було протистояння Січі та Старосамарської сотні Полтавського полку, коли запорожці всіляко протидіяли будь-якій господарській діяльності мешканців Старої Самарі.

Бібліографічні посилання:

1. Андреевский А. Материалы, касающиеся запорожцев (1715-1774) // ЗООИДР. – 1888. – Вип. 14. – С. 283-715.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775. – Т.3. – К., 2003. – 952 с.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775. – Т.4. – К., 2006. – 888 с.
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775. – Т.5. – К., 2008. – 528 с.
5. Атестат про службу полкового старшини Незамаївського куреня Матвія Сьомака, виданий Кошем Війська Запорозького // Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; упорядники: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик та ін.; Голов. упр. держ. служби України; Ін-т історії України НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р.- 656 с.
6. Бойко А. До історії дніпровських лоцманів // Південна Україна. – №1 (1996). – С. 62-72.
7. Векленко В. Нательные кресты Самари-Богородицкой крепости. – Д., 2010. – 216 с.
8. Векленко В. Археологічні дослідження 2005 р. на посаді міста Самарь-Богородицької фортеці / В. Векленко, І. Ковальова, В. Шалобудов // Перлина козацького Присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця. – Д., 2008. – С. 49-58.
9. Векленко В. Документы фонда 229 (Малороссийский приказ) к истории Богородицкой крепости / В. Векленко, А. Мигулев, А. Малов // Заповідна Хортиця. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорізького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». – Спеціальні випуск. – 3., 2011. – С. 27-34.
10. Голобуцький В. Запорозька Січ в останній часи свого існування / В. Голобуцький. – Д, 2004. – 421 с.
11. Дело о проведении следствия по обвинению майора ландмилицкого Украинского корпуса Щетинина в соучастии в краже лошадей урожденцем с. Мотовиловки Зозулей у запорожских козаков и самарских жителей // Центральний державний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 59. Київська губернська канцелярія. – Оп.1. – Спр. 3099. – 8 арк.
12. Дело о пойманных в селе Одимковке солдатах // Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 229. Архів Коша Нової Запорозької Січі (м/ф). – Спр. 128. – 80 арк.
13. Дело вора Рясного за проданные ным находящемуся при Старосамарском ретранжементе у магазейна прапорщику Бруткову воровския лошади // ДАДО. – Ф.229. – Оп.1 – Спр. 196. – 60 арк.
14. Дело о изгорении в Новосеченском ретраншементе // ДАДО. – Ф. 229. – Оп.1. – Спр. 205. – 26 арк.
15. Дело о забратию сотником китайгородским у ревунивских жителей Сухого да Коваля пятнадцати рублей денег // ДАДО. – Ф. 229. – Оп.1. – Спр. 249. – 66 арк.

16. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – К., 1993. – 392 с.
17. Документи про суперечки Війська Запорозького Низового з Полтавським полком за землі по р. Самарі // ЦДІАУК. – Ф. 51. Генеральна військова канцелярія. – Оп.3. – Спр. 9333. – 451 арк.
18. Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А. Болебруха. – Д., 2006. – 596 с.
19. История города Запорожья (очерки). – З., 1992. – 185 с.
20. Ковальова І. Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці / І. Ковальова, В. Шалобудов, В. Векленко. – Д., 2007. – 107 с.
21. Ковальова І. Джерела про існування лазарету та аптеки у Богородицькій фортеці / І. Ковальова, В. Шалобудов // Гуманітарний журнал. – 2005. – С. 66-72.
22. Ковальова І. Нові дослідження посаду Богородицької фортеці / І. Ковальова, В. Шалобудов, В. Векленко // Січеславський альманах. – Вип.1. – Д., 2005. – С. 21-35.
23. Ковальова І. Свідчення міжнародної торгівлі козацької доби з Присамар'я / І. Ковальова // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава. – 2002 (2), 2003 (1). – С. 52-57.
24. Листування Похідного Коша з Січовим з адміністративних та господарських питань // ДАДО. – Ф. 229. – Оп.1. – Спр. 304. – 146 арк.
25. Маріна З. Нові дослідження археологічних пам'яток у пониззі Самари / З. Маріна // Перлина козацького Присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця. – Д., 2008. – С. 46-49.
26. Матеріали про ремонт укріплень Української лінії, пошкоджених худобою Нехворощі, Царичанки, Маячки та Китай-городу Полтавського полку // ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп.3. – Спр. 11368. – 226 арк.
27. Мицик Ю. Місто на Самарі / Ю. Мицик, Н. Мосьпан, С. Плохій. – Д., 1994. – 64 с.
28. Мірущенко О. Економічна політика російського уряду на Запоріжжі періоду Нової Січі (1734-1775): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / О. Мірущенко. – З., 2010. – 208 с.
29. Новицький Я. История города Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии // Новицький Я. Твори. – Т.1. – Запоріжжя, 2007. – 508 с.
30. Олійник О. Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734-1775) / О. Олійник. – З., 2005. – 255 с.
31. Реєстр базарних будок // ДАДО. – Ф.229. – Оп.1. – Спр. 306. – 84 арк.
32. Репан О. Палімпсест: поселення XVI-XVIII ст. в історії Дніпропетровська / О. Репан, В. Старостін, О. Харлан. – К., 2008. – 268 с.
33. Скальковський А. Історія Нової Січі або останнього Коша Війська Запорозького / А. Скальковський. – Д., 1994. – 678 с.
34. Слабченко М. Паланкова організація Запорозьких Вольностей / М. Слабченко // Козирев В. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) – З., 1999. – 418 с.
35. Справа про спір за старосамарські землі між Військом Запорозьким і Полтавським полком // ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп.3. – Спр. 11904. – 67 арк.
36. Справа про утворення і діяльність слідчої комісії з приводу вбивства запорожця-шинкаря з с. Кам'янки Якова Ляха солдатами та ландміліцькими офіцерами // ДАДО. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 39. – 65 арк.
37. Справа про вивезення заліза з Старосамарського ретраншементу // ДАДО. – Ф. 229. – Оп.1. – Спр. 64. – 36 арк.
38. Справа про охорону лісів у Самарській паланці // ДАДО. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 135. – 54 арк.

39. Справа про розшук на Запоріжжі коней, вкрадених у офіцерів Старосамарського ретраншементу і звинувачення козака Сергіївського куреня Михайла Носа у здійсненні цього та інших злочинів // ДАДО. – Ф. 229. – Оп.1. – Спр. 210. – 34 арк.
40. Старостін В. Столиця степового краю / В. Старостін. – Д., 2004. – 278 с.
41. Харитонова О. Спроба датування скляного посуду з Самарі-Богородицької фортеці / О. Харитонова // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 18. – К., 2008. – С. 96-99.
42. Шалобудов В. Рибальські блешні XVII-XVIII ст. з пониззя р. Самари / В. Шалобудов, В. Векленко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 14. – К., 2005. – С. 103-108.
43. Шалобудов В. Монети з Самарі – Новобогородицької фортеці в контексті датування пам'ятки / В. Шалобудов / Наддніпрянська Україна: історичні події, процеси, постаті. – Вип. 8. – Д., 2010. – С. 401-407.
44. Шалобудов В. Виробниче приміщення з території Богородицької фортеці / В. Шалобудов // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 18. – К., 2008. – С. 35-37.
45. Шалобудов В. Свідчення використання проти корабельної артилерії у матеріалах Богородицької фортеці / В. Шалобудов // Січеславський альманах. – Вип. 2. – Д., 2006. – С. 41-44.
46. Швидько Г. Документи Російського державного військово-історичного архіву про торговельні відносини між Запорозькою Січчю і Гетьманщиною у другій половині XVIII ст. / Г. Швидько // Південна Україна. – №4-5 (1999). – С. 9-15.
47. Еварницький Д. Источники для истории запорожских казаков / Д. Еварницький. – Владимир, 1903. – Т.1 – 1076 с.
48. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків / Д. Яворницький. – Т.1. – К., 1990. – 578 с.
49. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків / Д. Яворницький. – Т.3. – К., 1991. – 557 с.
50. Яворницький Д. Твори. – Т. 3., кн.1. Джерела до історії запорозьких козаків / Д. Яворницький. – К.-З., 2008. – 492 с.

Надійшла до редколегії 12.05.2013 р.